

joke hermsen . kairos . novi entuizijazam

KONTRASTE

0 | 1

KAIROS, EEN NIEUWE BEVLOGENHEID
© Joke J. Hermsen
First published 2014
De Arbeiderspers, Amsterdam, Antwerpen 2014

© za srpsko izdanje Futura publikacije

Izdavač: Futura publikacije

Za izdavača: Relja Dražić

Urednica: Silvia Dražić

Štampa: Workshop, Petrovaradin, 2017

Tiraž 500

ISBN 978-86-7188-168--5

www.neusatz.rs
E-mail: office@neusatz.rs

The publisher gratefully acknowledges the support of the
Dutch Foundation for Literature

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Prevod knjige je podržala Nizozemska literarna fondacija
na čemu se izdavač srdačno zahvaljuje

kairos

novi entuzijizam

JOKE J. HERMSEN

prevela Olivera Petrović van der Leeuw

Za Rodante i Sebalda

‘Budi realističan, misli nemoguće.’
Ernst Bloh

‘Nadu polažemo u ono novo što donosi svaka generacija.’
Hana Arent

‘Nada je san budnog čoveka.’
Aristotel

Sadržaj

- 1 Kairos je ponovo oživeo 12
- 2 Entuzijazam: energična i melanholična začuđenost 39
- 3 Drugo rođenje Hane Arent 61
- 4 Žuri polako. *O Ničeju, Erazmu i kairovskim čvorovima* 88
- 5 'Dozvolite mi da ispričam priču' 111
- 6 Nenadzirani trenuci u književnosti 143
- 7 Iz ljubavi prema svetu. *O zaboravljenom savezništvu umetnosti i politike* 167
- 8 Roman kao lek. *O lekovitom dejstvu 'Čarobnog brega' Tomasa Mana* 198
- 9 Između sećanja i nade. *O nadahnutim učiteljima, i Pad-školama i narativnom obrazovanju* 219
- 10 'Ta čudesno podvojena duga sadašnjost' 250
- 11 Utopija mašte 274
- Pogovor 299
- Abecedarijum novog početka 300
- Literatura 313
- Pregled ilustracija 313
- Registar imena 315

Kairos (1552-1554) Frančesko de' Rosi.
Detalj freske u palati Saketi u Rimu

I

Kairos je ponovo oživeo

Čudnu i blistavu figuru na naslovnoj strani ove knjige, s krilima na ramenima i stopalima, čitalac dvadeset prvog veka ne može lako prepoznati. Da li je to anđeo ili daimon iz antičkih vremena, ličnost iz bajke ili pak srednjovekovni alegorijski prikaz? I zašto tako duboko pognut, pomno i usredsređeno gleda u vagu koju drži u ruci? Valjda ne zato da bi preporučio dijetu s minimumom kalorija? Vaga, koja kao da balansira na oštrici noža, predstavlja izuzetno pažljivo odmeravanje pogodnog trenutka, prave prilike i pravog argumenta. Da li je on srodan Temidi, boginji pravednosti, često prikazanoj s vagonom u ruci? Jeste, povezan je i s pravednošću, jer nam pre svega pomaže da nađemo 'pravu meru' u mnogo čemu, pored ostalog i u pravnim pitanjima.

Ova figura povezana je i sa Hermesom, koji kao glasnik bogova i zaštitnik putnika isto tako ima krila na stopalima. Pausanijae nam pripoveda kako je nekada prijateljski stajao pored Hermesa u hramu na Olimpu, posvećenom njegovom ocu Zevsu: 'Neposredno pre ulaza u Olimpijski stadion stajala su dva oltara: jedan su nazivali Hermes igara, a drugi Mogućnost ili Šansa'. Ali on se i razlikuje od Hermesa, jer ima ćelavu glavu, osim jednog dugog pramena koji mu raskošno pada na čelo. Tu čudnu punk-frizuru ima kako bismo ga, u trenu kad ga ugledamo, mogli uhvatiti za pramen pre no što taj momentum proleti. Ako predugo oklevamo i kasnimo, ruke skliznu niz tu ćelavu glavu, a šansa da steknemo uvid, slavu ili konačnu priliku da promenimo život, ponovo je izmakla. Ukratko, figura s krilima na ramenima i stopalima nije niko drugi do najmlađi Zevsov sin Kairos, nazvan i bog 'pogodnog trenutka'. Ovo mistično božanstvo je sve do kraja šesnaestog veka zanimalo mnoge filozofe, teologe, lekare i pesnike, jer Kairos je vreme koje ima važnu ulogu, vreme koje nudi nove mogućnosti ili donosi prevrat. Kairos je pred-

stavljao sve te nadahnute momente lepote, uvida i snage koje život čine izuzetnim.

Pažnja, usredsređenost i brižljivo vaganje argumenata bili su najvažniji preduslovi za postizanje tog kairovskog trenutka. U antičko doba to je značilo ne samo dobar 'timing' već i trenutak da se ugrabi i iskoristi šansa ili prilika koja se ukazala zahvaljujući usredsređenosti, pozornosti i pomnom proučavanju specifičnog konteksta. Kairos je zapravo bio strategija da se umakne onom drugom grčkom bogu vremena nazvanom Hronos, koji broji časove, neumoljivo otucava i tako unosi poredak i strukturu u svet, ali nam isto tako nameće obrazac večnog ponavljanja istog. Hronos znači kontinuitet, dok je Kairos upravo trenutak prekida tog kontinuiteta. U tom intervalu kao da zaboravljamo ono pravo časovničko vreme i dosežemo drugačije iskustvo vremena koje u sebi krije neočekivane uvide. Hronos nas više ne progoni, već se otvara jedna dimenzija vremena koja je ne samo blagotvornija, jer vreme doživljavamo kao punije i šire, već nam dočarava i nove mogućnosti. Otuda je ovo božanstvo imalo tako važnu ulogu i u mnogim disciplinama označavalo 'pravu meru' delanja.

Kairos je u grčkoj mitologiji bio najmlađi i najbuntovniji Hronosov unuk, onaj koji donosi uvid, promene i preokret i zato je bio prikazivan kao mlad, snažan i mišićav. Deda Hronos je prikazivan kao starac s dugom bradom i peščanim satom kojim meri vreme. Ali to vreme je merljivo samo ako je svaka vremenska jedinica, svaki sat, svaki minut jednak svima ostalima, nezavisno od okolnosti, ličnog iskustva vremena ili vremena koje je već proteklo. Hronos je praktično vreme kojim unosimo poredak u svet, ugovaramo sastanke i ispunjavamo rokovnike, ali ono je i 'homogeno i prazno vreme' kako ga opisuje nemački filozof Paul Tillich (Paul Tillich) u *Philosophie und Schicksal* (Filozofija i sudbina, 1961) jer to vreme nije u stanju da izrazi ni promenljivi karakter sveta ni naš subjektivni doživljaj vremena. Zavisno od našeg raspoloženja, starosnog doba i delatnosti, jedan sat može proticati kao da mili ili pak prohujati kao vihor, ali na časovniku je svaki sat jednak svakom drugom satu. Kairos poseduje ve-

štinu da s vremena na vreme izmakne tom toku i da oštro usredsređenom pažnjom stvori prekid ili interval u Hronosovom vremenu, interval u kome je moguće drugačije iskustvo vremena. Ako je Hronosovo vreme univerzalno, statično i kvantitativno vreme, neophodno da bi se vreme smestilo u linearni tok, Kairosovo vreme je subjektivni, dinamični i kvalitativni trenutak koji vodi računa upravo o specifičnim i promenljivim okolnostima i zato može ostvariti drugačiji uvid.

Kairos se ne bavi odbrojavanjem sekundi i minuta, niti nizanjem momenata u neprestanom hronološkom sledu, već iskoračuje iz tog niza i stvara interval u kome prošlost, sadašnjost i budućnost ume da poveže u 'punoću jednog vizionarskog trenutka' kako piše Martin Hajdeger u *Bitak i vreme* (1928). Ono što se u Kairosovom momentu otkriva kao 'događaj' nije ništa manje do autentičnost *Dasein-a*, a to znači najautentičnijeg načina čovekovog postojanja, jer njegov 'postojanje u svetu' tek tada je povezano sa 'punoćom vremena'. Hajdeger to naziva i *Anfängliche Zeit*, početno vreme, vreme koje nam otvara nove mogućnosti jer Kairosov trenutak 'među-vremena' znači cezuru ili prekid u Hronosovom vremenu. Hajdeger ovde preuzima ideje antičkih grčkih filozofa po kojima Kairos nudi 'najbolju priliku' da se ostvari preokret na bilo kom polju. Kairosov trenutak može se uporediti s Arhimedovim eureka-trenutkom, trenutkom kada je otkrio zakon potiska i trčeći ulicama Sirakuze izvikivao '*heureka, heureka*' (našao sam, našao sam).

Kairos se povezuje i sa principom serendipiteta koji u nauci važi kao 'dar da se nešto naročito iznenada otkrije' kako to naziva sociolog Robert Merton u *The Travels and Adventures of Serendipity* (Putevi i avanture serendipiteta, 1958). Ovaj princip ukazuje na iznenadno uočavanje nečeg nepoznatog kao povoda za razvijanje novih teorija. Poznati primer je otkriće penicilina: raspremajući laboratoriju Akesandar Fleming je zapazio da plesan zaustavlja rast bakterija. U ovom otkriću slučaj i sreća su imali veliku ulogu, ali podjednako i intuicija, pomnost i oštroumnost. Fleming nije tragao za penicilinom, ali je pažljivo motrio, bio spreman za neočekivano

i tako iskoristio priliku koja mu se u tom trenutku pružila. Istovremeno je morao da se suprotstavi vladajućim teorijama, ali i da bude spreman i otvoren za taj 'slučaj' koji mu je dopao. Nešto slično tvrdio je i Luj Paster: 'Prvi korak duha na putu ka otkriću jeste njegova sposobnost da se zaprepasti u 'pravom trenutku'.

U antičkom periodu Kairos je predstavljao sve te izuzetne momente u kojima mišljenje doživljava preokret i stoga je bio smatran moćnijim i uticajnijim od Hronosa, iako ova dva božanstva, poput horizontalne i vertikalne ose vremena, uvek ostaju uzajamno povezana. Kairos i Hronos su dva lica vremena koja ne mogu biti posmatrana odvojeno i nezavisno jedno od drugog. Dakle ne radi se o izboru, već o budnom motrenju kako bi se održala ravnoteža oba vremena i zato Kairos uvek ima vagu u ruci. Po mom mišljenju ovo dvostruko lice vremena može obogatiti i produbiti naše shvatanje vremena, utemeljeno na prilično jednostranom hronološkom vremenu časovnika. To časovničko vreme je u sve većoj meri postalo ekonomsko vreme koje nam nameće ubrzanje i nedostatak vremena kako sam već pokazala u knjizi *Stil de tijd* (Zaustavi vreme, 2009); ono nas je otuđilo od subjektivnijeg, kreativnijeg i pre svega dublje promišljenog pristupa vremenu. Sve do poznog srednjeg veka Kairos je bio do te mere sveobuhvatan pojam da se ni u jednom modernom jeziku ne može sažeti u jednu reč, kako smatra Filip Sipiora (Phillip Sipiora) u zbirci eseja *Rhetoric and Kairos* (Retorika i Kairos, 2002). Ovo iskustva vremena, pak, ima tako veliki značaj da je sazrelo vreme za detaljnije razmatranje. Od pre nekoliko godina Kairos posvuda izranja ne samo u filozofskim i naučnim studijama, već i u stripovima, političkim pokretima i kulturnim manifestacijama.

Kairos i prava mera svega

Na naslovnoj strani knjige vidimo Kairosa kako ga je 1552. godine naslikao firentinski slikar Frančesko de Rosi ili Salvati. Taj Kairos još uvek krasi zidove palate Sačeti u Rimu, ali će

dugo ostati i poslednji prikaz Kairosa, jer će ova mitska predstava o vremenu u prosvetiteljstvu biti potisnuta s usponom naučnog mišljenja. Salviati iznad Kairosove glave prikazuje sve što nas čeka ako umemo da uhvatimo pravi trenutak: boce s vinom, korpe pune voća i kacige kao trofeje vojnih pobeda. Poruka je jasna: Kairos nas bogato daruje ako umemo da ga slušamo, obasipa nas plodnim uvidima i slavnim pobedama ako se dobro pripremimo za njegov dolazak i uspemo da ga zgrabimo za pramen, a onima koji ga gledaju pravo u oči podaruje krila. Nekoliko godina pre no što je Salviati naslikao ovu fresku, Erazmo je 1508. godine u *Adagia* sakupio grčke i rimske izreke i poslovice o Kairosu. Za Erazma je Kairos bio 'lek za sve, čak i neizlečive boljke' i istinska stvaralačka snaga koja 'sve može da promeni'. Za sve što činimo najvažnije je 'spoznati pravi trenutak'. Erazmo smatra da spoznati Kairosa znači ne samo spoznati suštinu vremena, već i razumeti specifičnu i vremenom uslovljenu situaciju, dakle, uvideti nove mogućnosti sadržane u nekom trenutku.

Monik Trede (Monique Trédé) je jedna od prvih evropskih akademkinja koja je u knjizi *Kairos, La-propos et l'occuassion* (Kairos, pogodni trenutak, 1992) dala iscrpni pregled značenja pojma Kairos. Za Hesioda, najstarijeg i nama najpoznatijeg grčkog pesnika posle Homera, Kairos je predstavljao 'sve što je dobro' za čoveka: 'Vodi računa o meri, jer u svakoj situaciji najbolje je sačekati pravi trenutak'. Hipokrat je smatrao da je Kairos onaj kritični trenutak u kome lekar mora da interveniše: 'Život je kratak, znanje je veliko, ali Kairos je oštar' (p. 47). Kritični trenuci pružaju izvanrednu priliku da se Kairos zgrabi za pramen, jer velika nevolja primorava da se vreme prekine i tako stvori onaj kairovski trenutak u kome se može savladati kriza. Kairos je imao presudnu ulogu i u umetnosti i pedagogiji. Za pisce grčkih tragedija Sofokla i Evripida Kairos je bio ne samo važan izvor inspiracije, već i 'najbolji vodič za svako čovekovo delanje'. Trede citira i vajara Polikleta koji ovako opisuje ulogu Kairosa za uspeh umetničkog dela: 'U svakom umetničkom delu lepota se postiže Kairosovom pravom merom da se uspostavi simetrija i harmonija' (p. 67).

U Pitagorinoj školi Kairosova harmonija odnosila se pre svega na pomirenje ili novo 'odmeravanje' oba pola protivrečnosti. Za ove grčke mislioce mudrost znači uspostavljanje nove ravnoteže unutar mnoštva protivrečnosti kakve su jednina i množina, mirovanje i kretanje, žena i muškarac, dobro i zlo, a taj trenutak novog 'odmeravanja' pitagorejci povezuju sa Kairosom. Kako ćemo videti u jednom od narednih eseja, Kairos je srodan 'duši' ili principu nadahnutosti koji po Pitagori isto tako ukazuje na 'harmonizujuće kretanje koje iznova dovodi u ravnotežu suprotstavljene polove'. U tom smislu kairovski momenat možemo posmatrati kao trenutak nadahnuća i inspiracije u kome mišljenje dostiže polet, a iz te novouspostavljene ravnoteže dva pola može nastati nova misao. Kairos je konačno imao važnu ulogu u retorici i pedagogiji. Tako je u Aristotelovoj *Retorici* važio kao trenutak u kome govornik može uveriti slušaoce u neki stav, a govornik je svoje izlaganje uvek morao da uskladi prema slušaocima. Po mišljenju filozofa i pedagoga Isokrata, u svoje vreme uticajnijeg od Platona, Kairos je jedini smisleni cilj obrazovanja i podučavanja. U gotovo svim svojim tekstovima Isokrat veštinu podučavanja, *paideiu*, povezuje s Kairosovim trenutkom. Ma koliko učenici poznavali činjenice i zakonitosti, o uspešnom podučavanju može biti reči tek ako na osnovu sopstvenog uvida znaju da ih primene na stvarnost koja se neprestano menja. U delu *Protiv sofista* Isokrat je kritikovao sofiste i njihovu nesposobnost da u rasprave uključe Kairosa: oni se nisu bavili pravom merom i usklađivanjem s pravim trenutkom, niti specifičnim okolnostima, već su besede po sebi videli kao igru nezavisnu od specifičnih okolnosti i zato ih Isokrat smatra beskorisnim.

Francuski filozof Mišel Fuko je u poslednjim predavanjima održanim na univerzitetu u Berkliju 1983-1984. povezo Isokratov kairovski trenutak s grčkim pojmom *parresia*, koji znači govoriti slobodno, otvoreno i istinito. Ovaj oblik govora istine – '*le dire vrai*' – znači izbor da se govori iskreno, subjektivno i istinito, umesto ponavljanja klišeja, a to znači da govornik ima smelosti da kritički sudi o vladajućim mišljenjima i da moralnu dužnost smatra važnijom od sopstvenog

interesa. 'Parresia' isto tako podrazumeva da je onaj ko govori sopstvenu 'istinu' spreman da preuzme rizik i dovede u pitanje sopstvenu društvenu poziciju. Umesto da zagovara već prihvaćena mišljenja kojima učvršćuje sopstvenu poziciju u društvu, govornik mora u pravom trenutku smoći smognuti hrabrost da zagovara sopstvenu 'istinu' koja može doneti ne samo nove uvide već i neophodnu heterogenost i pluralizam u društvu. Fuko smatra da su refleksija i samorefleksija važni preduslovi kako bi se pojavio Kairos. 'Spoznaj pravi trenutak' u antičko doba bilo je usko povezano s delfijskim 'Spoznaj sebe samog'. Refleksija i pažnja koje Kairos zahteva, deluje u dva smera: čovek može suditi o svetu i drugima jedino na osnovu duboke refleksije o sopstvenim granicama i mogućnostima i brige o sopstvenoj duši, koju su grčki filozofi smatrali najvažnijim čovekovim zadatkom.

Kairos i Benjaminov *Angelus Novus*

Kairos je bio predmet strasnih filozofskih, umetničkih i političkih rasprava sve do kraja šesnaestog veka. Ovaj grčki bog pokazuje ne samo pravi trenutak za nove uvide i strateške odluke već je povezan i sa pravednim načinom života ili umećem moralnog življenja koje u svemu traži pravu meru. Kairos je bio *modus vivendi*, piše Sipiora, ali ovaj način života potisnut je u pozadinu u periodu prosvetiteljstva, a u sedamnaestom i osamnaestom veku gotovo se i ne pominje. Ponovo će se pojaviti tek u Ničeovom delu krajem devetnaestog veka, da bi tokom dvadesetog veka iznova postao tema u delima Hajdegera, Ernsta Bloha, Valtera Benjamina i Čarlsa Tejlora, u kojima naizmenično ima ulogu inspiratora, revolucionara, vizionara ili 'onog koji svezuje vreme'. Tek poslednjih godina možemo govoriti o pravom povratku Kairosa. Kada sam za svoj esej *Zaustavi vreme* pre sedam godina istraživala o Kairosu, gotovo ništa nisam mogla naći, ali proteklih godina jedna za drugom objavljene su publikacije o tom čudnom Hronosovom unuku. Više od jednog veka nakon što je Niče pisao kako je potrebno mnogo ruku da

bi Kairosa u 'pravom trenutku šćepali za pramen', ovog grćkog boga pogodnog trenutka ponovo nalazimo u studijama koje ukazuju na znaćaj drugaćijeg iskustva vremena. Od ekonomske analize vremena *Kairological Economics* (Kairovska ekonomija, 2012) Nikolasa Laosa (Nicholas Laos), filozofske studije *The Time of Revolution, Kairos and Chronos in Heidegger* Feliksa O Murćada (Vreme revolucije, Kairos i Hronos kod Hajdegera, Felix Ó Murchadha, 2010), do politićkog eseja *Kairos for Palestine* (2011) Rifata Odeha Kasisa (Rifat Odeh Kassis).

U svim ovim studijama, naveli smo tek nekoliko, Kairos se dovodi u vezu s mišljenjem o cezuri ili raskidu s vladajućim shvatanjima i stvaranjem intervala iz kojeg moće nastati novi uvid, politićka revolucija ili fundamentalno drugaćiji naćin posmatranja. Kasisov esej ukazuje i na osnivanje internacionalnog Kairos Document (Dokument Kairos, 2009) u kome se mnogobrojne organizacije zalaću za prava Palestina, po uzoru na Dokument Kairos iz 1985. kojim je grupa biskupa u Jućnoj Africi zahtevala ukidanje aparthejda. Ovaj revolucionarni potencijal koji se pripisuje Kairosu vidimo i u knjizi *Nicholas of Cusa and the Kairos of Modernity* (Nikola Kuzanski i Kairos Moderne, 2013) u kojoj istorićar Majkl Edvard Mur (Michael Edward Moore) pokazuje da su mislioci poput Gadamera, Benjamina i Kasirera vratili Kairosa i to u pojmovima 'sad-vreme', 'Jetztzeit' ili 'mesijansko vreme'. O Murćada u knjizi o Hajdegeru pokazuje kako kairovski trenutak dovodi do diskontinuiteta u istoriji, jer se u njemu dogaća revolucionarni raskid 'koji se ne moće unapred predvideti ili proraćunati', ali se moće naslutiti i intuitivno 'pripremiti'. 'Intenzivna' paćnja posvećena kako nasleću iz prošlosti tako i sadašnjem stanju u svetu, ućinila je da Kairos postane 'priority of possibility' ili ćak kljuć da se dokući 'istina (aletheia) revolucionaranog doba' (p. 98). Kairos se dakle povezuje i sa govorom istine, koji se oglašava naroćito u vremenima krize kada je i potreba za promenom najснаћnija. Tako Đorđo Agamben (Giorgio Agamben) u knjizi *Infanzia e storia* (Detinjstvo i istorija, 1979) ukazuje na neminovnost stvaranja 'pravog trenutka' koja se raća ne samo iz unutraš-

njeg sukoba i refleksije, već i usled spoljašnjih konflikata u svetu s kojima smo suočeni. Ukratko, zahvaljujući Kairosu periodi krize mogu sazreti i postati prekretnica ili preokret. Kairos se povezuje i s utopijskim načinom mišljenja usmerenim ka onome što još nije ostvareno, mišljeno i oblikovano, a našem vremenu je upravo to potrebno. Ovo utopijsko mišljenje nije mišljenje po obrascima i unapred skiciranim idealnim modelima, već je utopijskog karaktera u tom smislu što otvara nove mogućnosti u svetu postojećih značenja, koje moraju biti interpretirane na nov način. U *Ponovnom začaravanju sveta* (Herbetovering van de wereld, 2013) Mišel Levi pokazuje kako Benjamin 'Hronosovom linearnom, kvantitativnom vremenu suprotstavlja Kairosovo kvalitativno vreme' koje se zasniva 'kako na sećanju tako i na revolucionarnom prekidu kontinuiteta'. To Benjaminovo 'sad-vreme' ili 'Jetztzeit' on naziva 'mesijanskim zaustavljanjem vremena' koje mora biti uočeno da bi se 'prekinuo tok istorije' i omogućio dolazak novog. I nemački filozof Ralf Konersman (Ralf Konersmann) koji je 2007. objavio Benjaminove eseje pod naslovom: *Kairos, Schriften zur Philosophie* (Kairos, spisi o filozofiji) i pogovor uz ovaj izbor, smatra da je Benjamin napisao neku vrstu 'filozofske kairologije'. Čuveni *Angelus Novus* istorije (O shvatanju istorije, teza IX, 1940) ima zadatak da krene ka budućnosti lica uperenog ka ruševinama istorije i leđima okrenut budućnosti 'da bi novo vreme prikazao iz tog kairosovog trenutka prekida'. Nasuprot hronološkom vremenu u kome se budućnost nalazi ispred nas, a prošlost iza nas, ovde je upravo pogled na prošlost taj kojim se postiže Kairosov interval.

U knjizi *Zaustavi vreme* već sam opisala kako budućnost u klasičnoj ali i u modernoj grčkoj kulturi nije shvaćena kao ono što se nalazi ispred nas, već kao nešto što nas otpozadi gura: 'budućnost dolazi otpozadi' i danas je poznata izreka u Grčkoj. Vreme je shvaćeno kao tok – Heraklitovo *panta rei* – usred kojeg se i mi nalazimo. Jasno vidimo kako pored nas protiče neposredna prošlost, ali daleka prošlost već je zagrnuta velovima neprozirnosti, dok je budućnost, koju ne možemo znati ni videti, ispred nas a i poput rečne struje gura

nas otpozadi i nosi u pravcu toka vremena. Ono što treba da činimo uvek nam je već dato kroz prošlost, dakle treba da radimo na osnovu onoga što već znamo i vidimo. Okrenuti leđa prošlosti – kao u izrekama ‘učinjeno se ne može povratiti’ ili ‘što je bilo bilo je’ – a budućnost posmatrati kao tabula rasa, ne može nam pomoći da nađemo pravu meru i smer delanja. Iako se nesumnjivo mogu naći srodnosti između Benjaminovog anđela i Kairosa – obojica imaju krila, obojica se nalaze u intervalu između prošlosti i budućnosti i obojica ‘sada’ posmatraju kao sadašnjost bremenitu prošlošću – postoje i razlike preko kojih Konersman možda prebrzo prelazi. Naime tamo gde je Kairos s najvećom usredređenošću nadvijen nad pogodnim trenutkom, Benjaminov anđeo ima skamenjen pogled i prestravljen je od onog što vidi.

Benjamin anđela istorije opisuje potaknut slikom Paula Klea: ‘Postoji jedna slika Paula Klea nazvana *Angelus Novus*. Anđeo je prikazan kao da upravo želi da se udalji od onog u šta skamenjeno gleda. Oči su mu razrogačene, usta otvorena a krila raširena. Tako bi morao izgledati anđeo istorije. Licem je okrenut prošlosti. Ono što mi vidimo kao niz događaja, on vidi kao jednu jedinu katastrofu s nagomilanim ruševinama, bačenim pred njegove noge. Anđeo bi se rado zaustavio da oživi mrtve i obnovi ruševine. Ali vihor koji stiže iz raja razapeo mu je krila i više ne može da ih sklopi. Oluja ga nezadrživo goni napred, u budućnost kojoj je okrenut leđima, dok gomila ruševina pred njim raste do neba. Ta oluja je ono što nazivamo napretkom.’

Kairovski trenutak u Benjaminovom delu razlikuje se od anđela istorije, jer Kairos može da utiče na događaje i izazove promenu, dok sama istorija vidi jedino kako se ‘gomila ruševina’ uvećava. Po mom mišljenju ovaj kairovski trenutak je povezan s onim što Benjamin u petoj tezi naziva *Dialektik im Stillstand*, dijalektika u zastoju: to je trenutak nepokretnosti i refleksije koji upravo može prekinuti kontinuitet istorije i Hronosov kontinuitet. U trenutku prekida i izoštrene pažnje tok istorije, a time i gomilanje ruševina, biva prekinut da bi se stvorila cezura u sledu događaja jer tek tada je moguća ‘revolucionarna’ promena. Drugim rečima, to novo, inspi-

sano Kairosom, nije rezultat ili logična posledica određenog istorijskog razvoja, već je suštinski različitog karaktera i stoga se pre može smatrati tačkom raskida. Upravo zato što smo licem okrenuti ka prošlosti, imamo uvid u ruševine i suprotstavljamo se istorijskom razvoju. Istorija tada funkcioniše više kao odskočna daska u pravcu ka novom i nepoznatom, onom što se unapred ne može opisati niti planirati i programirati, već samo naslutiti na intuitivan i kreativan način. Besklasno društvo o kakvom su Benjamin i drugi marksistički intelektualci maštali pre rata, nije cilj ili posledica istorijskog razvoja, već upravo prekid istorijskog razvoja.

Kairovski element za Benjamina, kao i za Hajdegera i Tiliha, u tom smislu ima utopijski karakter u izvornom dvostrukom značenju reči *ou-topos*: mesto koje ne postoji i dobro mesto. Ono pak što se u tom izuzetnom trenutku može manifestovati nije nešto 'palo s neba', smatra Benjamin, već ima korene i u istoriji i u sadašnjosti: ono na nov način povezuje 'sada' i 'nekad'. S jedne strane, detaljno poznavanje istorije pruža 'odskočnu dasku' da se jedra usmere ka kairovskom trenutku i s druge strane, snovi o budućnosti po Benjaminu su uvek povezani s potisnutim elementima iz praistorije pohranjenim negde u kolektivnom nesvesnom. Upadljivo je da Benjamin, jedan od retkih marksista toga doba, kao primer tog prastarog sna navodi arhaično matrijarhalno društvo u kome postoji ne samo suštinski drugačiji odnos između žene i muškarca već i skladnija veza između čoveka i prirode.

Kairos dakle narušava etablirane suprotnosti i u postojećem poredak unosi novi život time što na nov način povezuje oba pola jedne protivrečnosti. Kairos je *middle voice* kako piše Erik Čarls Vajt (Eric Charles White) u knjizi *Kairomania* (1987), glas intermeca koji će se postaviti između dva pola da bi otkrio onu novu povezanost. Ako se posmatra iz središnje pozicije, uvek se može otkriti ili inicirati nešto novo. Ali ako su oba pola fiksirana i ako se u odnosima ta dva pola neminovno uspostavlja hijerarhija – bilo da se radi o odnosu muškarca i žene, bele i crne rase, mladih i starih, tela i duha – nastaje inercija, počinje okoštavanje usled čega nestaju dinamika i pokretljivost svojstvene životu. 'Dijalektič-

ki' momenat za Benjamina nije dakle ukidanje ova dva pola protivrečnosti – teze i antiteze – u sintezi kao kod Hegela, već traganje za novim harmoničnim odnosom unutar same te suprotstavljenosti, čime se Benjamin pridružuje tradiciji pitagorejaca.

Priznajem da ovaj kairovski trenutak nije nimalo lak problem za nas koji živimo u zapadnoj kulturi dvadeset prvog veku kojim je ovladalo Hronosovo vreme. Ali negde u našoj podsvesti svakako drema ovaj kairovski trenutak koji možemo doživeti recimo kada se na nešto potpuno usredsredimo ili kada se prepustimo razmišljanju, dnevnim snovima, šetnji i tako umaknemo režimu časovnika i dosegemo drugačije iskustvo vremena koje Ernst Bloh opisuje kao 'časovnik bez kazaljki'. Tada govorimo o bez-vremenom iskustvu, ali time zapravo kažemo iskustvo bez vremena časovnika, jer smo upravo u takvim trenucima više no ikada duboko povezani s vremenom. To je vreme koje možemo nazvati 'autentičnim' jer ono naglašava heterogeni, dinamični i promenljivi karakter vremena.

Politički potencijal ovog kairovskog vremena sadržan je kako u demaskiranju i razotkrivanju onoga što je u istoriji zatumljeno i prikriveno, tako i u pažljivom i adekvatnom reagovanju na slučajnosti i mogućnosti koje nam se sada nude. Kreativni potencijal sadržan je u smotrenosti i spremnosti za nove mogućnosti i u ličnom ili subjektivnom doživljaju vremena koje nas upravo stoga više upućuje na nas same i može nadahnuti naš sopstveni odnos prema drugima. Mislim da je upravo ovo jedan od najznačajnijih razloga za ponovno oživljavanje Kariosa čiji smo svedoci poslednjih godina. U potrazi smo za novim oblicima društva i novim harmoničnim odnosima kako bi se očuvao život na Zemlji. Živimo u dobu individualizacije i tehnološke i digitalne transformacije a to zahteva nove intervencije i nov način rasuđivanja. Kairos se već od antičkog perioda povezuje s onim što je kontingentno, dakle i nepredvidivo, ali i sa onim što je slučajno i moguće. U tom trenutku prelaza iz jednog u drugi oblik društva, u kakvom se sada nalazimo, izranjaju arhaične i mitske slike koje nam pomažu da ovo doba razu-

memo i interpretiramo, ali nas isto tako pripremaju za delovanje u budućnosti.

Stoga i nije sasvim 'slučajno' što je Kairos odjednom prisutan u brojnim naučnim i filozofskim tekstovima, a poslednjih godina i u popularnoj kulturi. Science fiction, popularna kultura i kultura mladih u stanju su da naslute tendencije koje nadolaze. Navešćemo nekoliko primera: izuzetno hvaljeni triler *The Kairos* (2011) Paula E. Hartmana o istoričaru Lute Jonsonu koji nalazi sedam novih i senzacionalnih fragmenata svitaka s Mrtvog mora ili Kumranskih spisa, mitski roman *The Kairos Mechanism* (2012) Kejt Milford (Kate Milford) i trodelni strip *Kairos* (2013) francuskog ilustratora Ulysse Malassagne. 'Došlo je vreme Kairosa' piše Robert Leston u eseju *Unhinged, Kairos and the Invention of the Untimely* (Oslobodeno, Kairos i otkriće vanvremenog, 2013) u *The Atlantic Journal of Communication* u kome moderne filmske tehnike i storyboards opisuje kao prave primere kreativnog prikazivanja kairovskog trenutka. Kairos otkriva i veze između filozofije i umetnosti kako je to pokazao Chan-fai Cjeung u *Kairos: Phenomenology and Photography* (2010). Na otvaranju francuskog paviljona na Bijenalu u Veneciji 2013. Suzan Klajnberg (Susan Kleinberg) je predstavila izložbu 'Kairos' na kojoj mikroskopski snimci jedne mesopotamske slike razotkrivaju filmski predeo koji je Klajnberg naslovlila 'lavina mogućeg'.

U ovoj knjizi pokazaću vezu koja postoji između kairovskog trenutka i različitih aspekata refleksije i kreativnosti poput inspiracije, nadahnutosti i entuzijazma, ali i ulogu koju on može imati u umetnosti, politici i obrazovanju. Istovremeno ću naznačiti preduslove koji moraju biti ispunjeni da bi se 'zgrabio' taj kairovski trenutak kao što su koncentracija, pažnja i razmišljanje o prošlosti. U ranije objavljenim knjigama *Zaustavi vreme* (2009) i *Windstille van de ziel* (Zaustavljenost duše, 2010) već sam naznačila kako se Kairos, kao drugo lice vremena, može povezati s Bergsonovom idejom o vremenu kao toku i Blohovim ukazivanjem da 'večnost treba pronaći u trenutku'. Nadam se da ova nova interpretacija Kairosa može biti protivteža tendencijama mehanizovanja i

tehnologizovanja naše slike o čoveku i svetu i da nam može pomoći da uvidimo sve veću čežnju za bekstvom iz Hronosovog režima koji nas je, za manje od sto godina, pretvorio u ljude koji opsesivno gledaju u časovnik, progonjene gotovo permanentnim nedostatkom vremena.

Kairos i 'homo digitalis'

Na početku dvadeset prvog veka nalazimo se u periodu koji neki nazivaju ne samo prelazom, već 'tranzicijom' ili 'transformacijom' pre svega zbog dalekosežnih tehnoloških promena. Osim toga u mnogim smislovima nalazimo se na prekratnici i moraćemo da napnemo sva jedra kako bismo zaustavili gotovo nepovratne procese koji utiču na klimu, životnu srediinu i ekologiju. Ovo je i period ekonomske, moralne i finansijske krize koju na neki način moramo preokrenuti u nove značajne 'trenutke'. Ukratko, nalazimo se u prilično kairovskom vremenu i upravo zato moramo posvetiti pažnju tom drugom licu vremena. Ovaj drugačiji koncept vremena najpre moramo ponovo upoznati, i još važnije, naučiti da ga prepoznamo. U našem kompleksnom i društvenim medijima preplavljenom načinu života nije jednostavno razlikovati Hronosovo od Kairosovo vremena. Silom prilika dopustili smo da naši životi budu potpuno određeni vremenom časovnika, gotovo i ne poznajemo trenutke mira, pažnje ili usredređenog razmišljanja u kojima bismo bili u stanju da Kairosa čvrsto uhvatimo za pramen. A po mom mišljenju upravo je sada trenutak da to učinimo.

Sada, kada su *homo digitalis mobilis* i digitalizovanje sveta postali nepovratni procesi, veoma je važno da našu misao izoštrimo – poput oštre ivice na kojoj balansira Kairosova vaga – kako bismo uticaj digitalne transformacije mogli shvatiti, protumačiti i na osnovu toga delovati. Jedno od pitanja koje nam se nameće jeste upravo kairovsko pitanje o 'pravoj meri'. Kako se odnositi prema tehnologiji i sprečiti da ona ovlada nama? Koji stav moramo zauzeti o digitalizovanju kako ono ne bi potpuno ovladalo nama? U jednom od

poslednjih intervjua u magazinu *Der Spiegel* Martin Hajdeger tvrdi da smo nedovoljno postavili pitanje o tehnici i stoga preti opasnost da tehnika ovlada čovekom. 'Mi još uvek ne znamo kako da odgovorimo na pitanje o suštini tehnike' i potcenjujemo 'da je tehnika u suštini nešto što čovek sam po sebi ne može da savlada'. 'Tehnika preti da 'iskoreni' čoveka i da ga sve više 'iskoreni' iz samog sebe i iz zemlje'.

Ukratko, upravo je sada 'pogodan trenutak' da postavimo to pitanje. Problem nadmoći tehnike nad čovekom nije samo problem onih koji su zavisni od ekrana. Svima je nama teško da odredimo 'pravu meru' u odnosu na moderne komunikacione tehnologije. Ponekad se čini da su ekrani postali deo nas samih, produženi delovi našeg tela: u kući, na ulici, na terasi ili u kafeu 'pametni' telefoni su zakačeni za naše ruke i češće 'komuniciramo' sa onim 'odsutnim' nego sa osobom s kojom u tom trenutku sedimo za stolom. Hajdeger smatra da savremeni čovek izbegava da razmišlja i posveti pažnju Kairosovom vremenu, jer je pre svega usmeren na kalkulatorsko, ekonomsko i proračunato mišljenje. Hajdeger upozorava kako nismo spremni da uvidimo naličje tehnike, naime 'da se usred sve brojnijih tehničkih sredstava priprema napad na život i suštinu čoveka'. Da li je ovo ekstremno stanovište filozofa otuđenog od sveta? Možda, ali se ipak moramo čuvati da nas tehnika ne preduhitri i da ostanemo nespremni za ovu digitalnu transformaciju jednostavno zato što o tome nismo razmišljali.

Razmišljanje o tehnici moglo bi recimo početi pitanjem da li smatramo poželjnim da 'digitalnog čoveka' uopšte razlikujemo od budućeg *hubota* ili cyborga. Kako čoveka uopšte možemo razlikovati i razgraničiti od mašine? Čime se čovek razlikuje od stvari i kako možemo očuvati specifične čovekove sposobnosti? Da li svesno idemo ka 'post-humanom' razdoblju ili ćemo se tome suprotstaviti i upravo sada razviti, kako to uverljivo predlaže Rosi Bredoti (Rosi Braidotti) u knjizi *The Post-Human* (Post-humano, 2013), nove skice za (post)humanističku viziju čoveka. Rosi, kao i Marta Nusbaum, strahuje da će nauke o čoveku ili *humanities* na univerzitetima biti degradirane na 'lični hobi' i da će na univerzi-

tetima zavladatai 'neoliberalni' i 'tehnokratski duh', a budući digitalni čovek svojevoljno postati žrtva komercijalizma. Da bi sprečili propast humanističkih nauka Rosi se, pored ostalog, zalaže za interdisciplinarnu 'multiverzalnost' i naglašava značaj kako zajedničkog pristupa problemu tako i kulturnog pluralizma umesto univerzalizma.

Najpre se moramo upitati na šta ukazuje reč *homo* u 'homo digitalis' kako bismo odredili šta bi mogla biti 'prava mera' da se čovekova svojstva i sposobnosti otrgnu iz ruku *automatona* kako je Bergson nazvao automatizovanog čoveka. Čovek je po Bergsonu, 'automat otuđen od samog sebe', sposoban samo da 'praktično reaguje na podsticaje iz okoline', a time gubi ne samo sopstvenu slobodu već i savest, kreativnost i čovečnost. Ovaj francuski mislilac i matematičar, koji je dvadesetih godina prošlog veka na College de France u Parizu vodio polemiku s Ajnštajnom o pojmu vremena, zagovarao je drugačije iskustvo vremena koje se u mnogim pogledima može uporediti s kairovskim vremenom; takvo iskustvo podjednako je nužno za našu moralnu svest i duhovno zdravlje, smatrao je Bergson. 'Trenuci u kojima sami sebe ponovo otkrivamo, retki su; najčešće živimo na spoljašnjoj strani samih sebe i svoje naše drugo ja vidimo samo kao izbledelu senku (...) Živimo više za svet izvan nas nego za sebe same; više smo predmet delovanja nego što sami delujemo.'

U našem dobu 'digitalne transformacije' važno je dobro razmotriti odnos prema svim digitalnim artefaktima i upitati se, poput Bergsona, u kojoj meri nam digitalni artefakti dopuštaju 'trenutke' da 'sami sebe ponovo otkrivamo'. Ako se zadovoljimo samo proračunom o mogućim prednostima i nedostacima digitalnih inovacija, ili ako ih koristimo motivisani isključivo ekonomskim razlozima, ne možemo steći jasnu sliku, dakle ni uvid u kojoj meri te inovacije slabe ili osnažuju našu čovečnost. U ovim razmatranjima nema mnogo smisla zauzeti izrazito tehnofilski ili tehnofobičan stav, kako to čine pristalice i protivnici 'tehno-čoveka' i to s takvom tvrdokornošću da je diskusija između ove dva stano- višta gotovo nemoguća. Raspravi ne doprinose ni kvalifika-

cije o tehnofobiji koja se pripisuje autorima poput Jevgenija Morozova (Евгений Морозов, 2013) ili Nikolasa Kara (Nicholas Carr, 2011) koji kritički govore o upotrebi interneta i društvenih medija, kako ću pokazati u narednim poglavljima. Interesantnije je istražiti ne toliko poželjnost tehnologije koliko specifični čovekov odnos prema tehnici. Na koji način moderna tehnologija utiče na naše iskustvo vremena? U kojoj meri je tehnostres odgovoran za gubitak pažnje i koncentracije? Kako možemo pronaći ‘pravu čovekovu meru’ u digitalnom svetu koji se razvija neverovatnom brzinom?

U filozofskom istraživanju čovekovih mogućnosti koje sam započela u *Heimwee naar de mens* (Nostalgija za čovekom, 2003) i nastavila u studiji *Zaustavi vreme*, svaki put sam se susrela sa tri specifične ljudske sposobnosti koje su, kada se pažljivije razmotri, povezane sa Kairosom. To je najpre stvaralačka sposobnost da se započne ili pokrene nešto novo, nešto što potpuno odstupa od prethodnog i zato se može označiti kao ‘neočekivano’ ili ‘nepredvidivo’. Kairos je, u antičkom periodu, davao prvi podsticaj upravo tom trenutku uvida. Hana Arent ovo naziva i principom nataliteta ili novog početka koji je i najviša čovekova sposobnost, kako ću to podrobno izložiti u jednom od narednih eseja. Drugo svojstvo je čovekova sposobnost nadahnuća, entuzijazma ili poleta koja može inspirisati nove uvide ili delanja za koje su u Kairosovo vreme bile odgovorne muze. Odakle tačno potiče pojam entuzijazma, pitanje koje ću postaviti u narednom eseju, i pre svega: kako se on može podstaknuti? Uloga koju u tome mogu imati obrazovanje, umetnost i kultura, razmotriću u narednim poglavljima knjige. Konačno tu je i čovekova sposobnost koju nazivamo etička svest i koja nam omogućava da odredimo ‘pravu moralnu meru’ našeg delanja.

Pre no što ‘homo digitalis’ bude transformisan u jednog od Platonovih stanovnika pećine – lancima svezan za tablet, dok ‘čutke zuri pred sebe’ i ekran smatra stvarnošću – vreme je da se duboko zamislimo. U svom komentaru o Platonovoj pećini Hana Arent je izložila kako ‘stanovniku pećine’ nedostaju upravo ove dve najkarakterističnije čovekova ak-

tivnosti: govor i delanje (*lexis i praxis*). Potom je ovu liniju poređenja nastavila ka ljudima koji su zavisni od televizije i zabave i u toj meri postaju otuđeni da više ne mogu imati sopstveni stav ili uvid. Esej *Kriza kulture* Arent je objavila još 1954. i možemo se pitati kakav bi bio njen sud kada bi vide-la naš današnji digitalni svet. Da li je čovek koji neprestano menja programe na TV-u i stalno zauzet mnoštvom radnji (multitasking) uopšte sposoban za dublju refleksiju o samom sebi i o svetu?

Za Hanu Arent nesposobnost ličnog uvida znači propast demokratije čija je najznačajnija odlika pluralitet ili sposobnost i pravo da se razlikuje od drugih. Po njenom mišljenju 'homo digitalis' bi lako mogao postati žrtva manipulativnih sila, komercijalnih ili političkih, upravo zato što nije dovoljno naučio da misli samostalno i kritički. Zato 'homo digitalis' neće biti u stanju ni da pruži otpor kada se pojavi pretnja svedu ili kada budu ugrožena ljudska prava i vrednosti, recimo kršenjem privatnosti naših digitalnih podataka. Kao primer možemo navesti ograničeni protest protiv vladinih institucija ili firmi kao Gugl, koje bez naše dozvole pregledaju, čuvaju ili dalje prodaju sve podatke o nama. Istina, upravo internet nudi mogućnost zauzimanja stava i vođenja političkih diskusija, ali anonimnost, namentnuta aktuelnosti, brzina pregledanja interneta, slanja poruka i reagovanja na 'blogove' imaju i mnoge nedostatke zbog kojih moramo dublje razmisliti o ovom mediju.

Nove komunikacione tehnologije razvile su se takvom brzinom da dosad nismo, ili smo tek nedovoljno mogli da odredimo stav prema njima. Ipak, moramo pronaći pravu meru kako bismo tehnologiju koristili da oblikujemo svet u kome će na odgovoran način biti ostvareni i natalitet i pluralitet, tako izričito tematizovani u delu Hane Arent. Ta 'prava mera' se razlikuje od ličnosti do ličnosti, ali tek mali broj tehnofila može poricati kako je razumno ekrane isključiti barem nekoliko sati dnevno da bi postigli mir i vreme potrebno da naš mozak preradi sve informacije. I u zapadnim društvima već postoji svest o tome da ubrzanje nije najbolji način za sticanje novih uvida. Od pre nekoliko godina vidimo ne samo

kako raste interesovanje za Kairosa već i kako jedno za drugim niču pokreti za 'usporenost': od 'sporog kuvanja' (slow cooking) i 'sporog putovanja' (slow travel) od 'sporog života' (slow living) i 'usporenog filma' (slow cinema), sve do 'spore televizije' (slow television) kao u Norveškoj gde se celovito prikazuje putovanje vozom po planinama u trajanju od sedam sati. Iako ekonomija i dalje zahteva porast i ubrzanje, ljudi žele mir i usporenost. Sve više nastaju nove inicijative koje društvo žele da uredi na kreativan, solidaran i dugotrajan način. Kako bismo se nadahnuli primerima u 'Abecedarijumu novog početka' na kraju knjige nabrojala sam niz novih inicijativa, pojmova i projekata kao neku vrstu praktičnog prevoda ovog filozofskog istraživanja. Ovim esejima želim sve ove inicijative da potvrdim, stimulišem i konsolidujem u filozofsku raspravu o tome kako se čovekova sposobnost da započne nešto novo povezuje sa kairovskim pravim trenutkom i pravom merom. Ovi eseji raskrivaju nekakvo wishful thinking koje pokazuje da je neophodno formulisati želje, ideale, putokaze i principe za ostvarenje istinske promene.

Povremeno se može steći utisak da kako se prošlost, sa svim grčkim filozofima koji se pomalaju u ovim esejima, sudara sa sadašnjošću ispunjenom mnogim savremenim misliocima, a u 'Abecedarijumu' se pojavljuje i budućnost, ukratko haotičnost u vremenu, odsustvo jasne hronološke linije, ali to je vrlo svesno učinjeno. Jedan od ciljeva koje sam sebi postavila pišući ovu knjigu jeste 'svezivanje karirovskih čvorova u vremenu' kako to naziva Čarls Tejlor u *Doba sekularizacije*, 2007, da bi se stvorile nove spone između klasičnog, savremenog i budućeg načina mišljenja. U ovoj knjizi pokušala sam da stvorim intermeco 'razbijanjem' sadašnjeg vremena i povezivanjem s mnogim filozofskim, literarnim i mitskim znanjima iz prošlih vremena; ekstrapolacijom ovih znanja na vreme koje dolazi htela sam da otkrijem jedno iskustvo vremena koje može ne samo da ispiriše već i da povezuje.

Osim filozofije, i književnost i umetnost biće moji vodiči u traganju za savremenom interpretacijom Kariosovog trenutka. Kairos je imao veliku ulogu u delima i mišljenju

mnogih pisaca poput Tomasa Mana, Virdžinije Vulf, Iana Mekjuena i Marlene van Nierkerk (Marlene van Niekerk). I u likovnoj umetnosti je poznat taj Kairovski trenutak kako ću to pokazati i u eseju Petera Sloterdijka (Peter Sloterdijk) Moraš drugačije živeti (2011). Osim istraživanja tog drugog lica vremena, nadam se da će ovi eseji produbiti naš uvid u čovekovu kreativnost i solidarnost. Zbirka ovih eseja trebalo bi da nam omogući iskustvo tog kairovskog trenutka u kome se osećamo povezani s prošlašću i inspirisani da u ostvarimo nove mogućnosti u budućnosti.